

VOKIEČIŲ ORDINO RAŠTŲ VERTIMO Į LIETUVIŲ KALBĄ YPATUMAI

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
grasilda.blaziene@lki.lt

Straipsnyje aptariami Vokiečių ordino dokumentų vertimo į lietuvių kalbą niuansai. Trumpai apžvelgiamos baltiškų, lietuvių ir prūsų, tikrinių vardų lietuvinimo tendencijos istorikų parengtuose vertimuose, atkreipiant dėmesį, kad iš akių išleistas labai svarbus prūsiškų tikrinių vardų lietuvinimo aspektas: būtinybė lietuvinant prūsiškus vardus atsižvelgti į jų autentišką lytį, pasitelkiant ir kalbininkų darbus. Atskirai dėmesio skiriama ir veikiausiai prūsiško žodžio *graude*, *grawde* vertimui į lietuvių kalbą, pasiremiant ir to žodžio vartojimo kontekstu vegeberichtuose ir kituose šaltiniuose, drauge pasitelkiant to paties pavadinimo onimus: prūsiškus asmenvardžius ir vietovardžius. Tyrimo medžiaga iliustruojama lietuviško vardyno pavyzdžiais.

ĮVADAS

XX a. antroje pusėje istorikų akys vis labiau pradėjo krypti į Vokiečių ordino rašytinį, daugiausia spausdintą, palikimą. Į lietuvių kalbą buvo verčiami su Lietuvos ir kitų baltų žemių istorija, iš dalies ir su kalbomis susiję šaltiniai, kronikos bei smulkesni dokumentai, parašyti lotynų kalba ir vidurio vokiečių, vidurio vokiečių aukštaičių, vidurio vokiečių žemaičių kalbomis. Pirminiai šaltiniai ne visada buvo žinomi, būta nuorašų, nežinojimo ir žinojimo apie šaltinių tekstų autorius. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo tapo prieinama ir vertingiausia ordino palikimo dalis – rankraščiai, saugomi kitų šalių archyvuose. Tuose tekstuose kalbininkams labai įdomūs kalbos dalykai, pats procesas ieškant ir tikintis surasti baltų kalbų mažmožių, nekalbant apie didesnės arba mažesnės apimties tekstus, mirusios prūsų kalbos relikтус, naujus, dar nepaminėtus tikrinius vardus, kurių užrašymo variantai nuo seniausių laikų ypač svarbūs autentiškai lyčiai atkurti. Onomastai dažniausiai naudojami ir, deja, tebesinaudoja istorikų surinkta medžiaga¹, bet netruko pastebėti, kad istorikai bent jau tikrinius vardus ne visada

¹ Per XXVI tarptautinį onomastikos kongresą, vykusį 2017 m. rugpjūčio 27 d. – rugsėjo 1 d. Debrencene, nedviprasmiškai buvo pasakyta, kad onomastai, patys dirbantys su rankraščine medžiaga, yra vos ne fosilijos, kurioms priklausytų ir straipsnio autorė.

perskaitydavo preciziškai, veikiau – atsainokai, pvz., prūsišką oikonimą 1342 *Markelauke* perskaitė kaip *Markilauke*. Skiriasi tik viena raidė, jungiamasis balsis, kuris pr. dūriniuose turi didelę reikšmę ir kelia ne vieną problemą, rekonstruojant apeliatyvus ir tikrinius vardus (Blažienė 2003, 267 ff.). Straipsnyje įdėmiau panagrinėtas antrasis papildytas knygos „Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)“ leidimas – kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymas, vadinamieji *vegeberichtai*² (Jurginis, Šidlauskas 1988, 8–42). Straipsnyje aptariamas kelių tikrinių vardų perteikimas pasirinktuose Vokiečių ordino raštų vertimuose į lietuvių kalbą³ ir veikiausiai prūsiško apeliatyvo *graude[n]*, *grawde[n]*, reiškiančio kažkokį mišką, interpretavimas kaip *griauzda*, kuris kelia nemenkų abejonių. Dabar vėl radosi gyvas reikalas kalbėti apie ordino dokumentų vertimus, nes aišku, kad be originalo išmanymo ir jo atvėrimo skaitytojui neįmanoma patikrinti faktologinės medžiagos. Be to, nepadaugėjo žmonių, pajėgiančių galynėtis su paleografinėmis problemomis ir galinčių skaityti Vokiečių ordino rašytinį palikimą originalo kalba, t. y. lotynų ir įvairiomis senosiomis vokiečių kalbos atmainomis. Tad vis dar tenka pasikliauti vertimais, kurie daro įtaką skaitytojams, mokslininkams ir studijuojantiems, savo darbuose ne vienu atveju pasiremiantiems netiksliai pateiktais faktais⁴.

PRŪSIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ LIETUVINIMAS

1987 M. RINKINYJE

1987 m. išleistas dokumentų rinkinys „Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.“, kurio sudarytojas ir rengėjai rėmėsi Prūsijos dokumentų knygos „Preussisches Urkundenbuch“ (PUB) I tomo 1 dalimi. Rinkinio vardų rodyklėje yra du sulietuvinti prūsiški asmenvardžiai: *Svarbūnas (Povilas)*, *prūsų didžiūnas; Varpoda (Pilypas)*, *prūsų didžiūnas* (301). Plg. lot. tekstą ir liet. tekstus:

- 1) [1216] *Ea propter, venerabilis in Christo trater, dilecti filii Pauli Pruteni, qui olim dicebatur Suřvabuno, ...terram Lubouie...* *Todėl, gerbiamas broli Kristuje, [...] mylimo sūnaus prūso Povilo, kuris anksčiau vadinosi Svarbūnas, ... Liubavos žemę...* (47–48)
(PUB I, 1 7)

² Taip juos vadina Edvardas Gudavičius (2008, 476), taip jie bus vadinami ir straipsnyje. Tomas Čelkis (2013, 63) vartoja pavadinimą „Ordino Wegeberichtai“.

³ Visų *vegeberichtų* tikrinių vardų sulietuvinimas būtų nemenkos apimties atskiros studijos objektas.

⁴ Žr. Lietuvos istorijos forumas, Wegeberichtai <http://forum.istorija.net/forums/thread-view.asp?tid=5033&DisplayType=nested&setCookie=1>. Svarbu, kad internetinio šaltinio entuziastai yra sudarę jau ne vieno *vegeberichto* žemėlapius.

Asmenvardžio užrašymas vertimo kalba yra savotiškas autentiškos lyties atkūrimas, kuris šiuo atveju labiau keltų abejonę negu pritarimą. Šaknis pr. **svarb-* (?) nėra užfiksuota baltų asmenvardyne. Beje, šį asmenvardį paminėjo Reinholdas Trautmannas (1925, 101), nepateikdamas nė menkiausios užuominos apie kilmę ar kitų baltų kalbų atitikmenis. Pasak Tomo Baranausko (<http://viduramziu.istorija.net/socium/valdzia.htm>), *Survabūnas* buvo Pamedės kunigaikštis ir dovanėjo Liubavos žemę. Istorikas prie prūsiškos formos pridėjo galūnę *-as*, bet prūsiško asmenvardžio kilmės ji nepaaiškina. PUB I, 1 sudarytojai, paskelbę šį dokumentą, prūsišką asmenvardį užrašė *Súrvabuno* – su *a* raide ant *r*. Kitų šaltinių leidėjai pateikė *Survabuno*, o Lucas Davidas (1503–1583), rašęs savo kroniką nuo 1573 m., kronikoje šį asmenvardį perteikė kaip *Suauabuno* (1812, 23). PUB I, 1 sudarytojų nuomone, jo variantas yra teisingas. Apskritai Davido šaltinių pateikimas yra vertinamas, nes PUB I, 1 leidėjai spausdino savo veikalą remdamiesi ir Davido perrašais. Į šią pastabą straipsnio atkarpoje minėtuose darbuose nebuvo atkreiptas dėmesys. Ar ji iš esmės keičia autentiškos prūsiškos lyties supratimą, veikiau tariant, apsunkina tą supratimą, sunku pasakyti, nes patys PUB I, 1 leidėjai rašo *Survabuno*. Antras prūsiškas asmenvardis užfiksuotas tais pačiais metais:

- 2) [1216] *Ea propter, venerabilis in Christo trater, dilecti filii Philippi Pruteni, qui olim dicebatur Varpoda...*(PUB I, 1 7–8). *Todėl, gerbiamas broli Kristuje, [...] mylimo sūnaus prūso Pilypo, kuris anksčiau vadinosi Varpoda...* (49–50)

Pagudės kunigaikštis *Varpoda* dovanėjo *terram de Lausania* (PUB I, 1 7), lietuviškuose vertimuose – *Lansanijos žemę*. Minėta pr. asmenvardį reikėtų atkurti kaip pr. **Varp-ād-a*, tad ir lietuviškai derėtų šį asmenį vadinti *Varpada*. Šaknies kilmė nėra aiški, nors ji randama baltų vardyne. Trautmannas (1925, 116) su pr. šaknimi **Varp-* dar pateikia pr. avd. *Warpote*, *Warpune*, plg. liet. avd. *Várputas*, *Varpūtis* (LPDB; Zinkevičius 2008, 257), nepaaiškindamas šaknies kilmės. Tais pavyzdžiais norėta pasakyti, kad tikrinių vardų atkūrimas vertimo kalba yra itin subtilus dalykas, reikalaujantis ir specialių lingvistikos resp. onomastikos žinių.

VEGEBERICHŲ APIBŪDINIMAS, TIKRINIŲ VARDŲ LIETUVINIMAS

Ordino rankraštiniame palikime rasti „Litauische Wegeberichte“ (liet. „Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai“) surašyti tarp 1384–1402 m. (SRP II 663), valdant ordino vyriausiesiems maršalams Konradui von Wallenrode’ui (1387–1387), Engelhardui Rabe (1387–1392), Wernerui von Tettingenui (1392–1404) – jų valdymo laiko-

tarpi nurodęs Johannesas Voigtas (1843, 8). Dokumentus spaudai parengė Theodoras Hirschas (1863, 662–701), sunumeravęs 100 karo kelių ir juos įvardijęs, išskirdamas Žemaitiją (664–688) ir Aukštaitiją (688–708)⁵. Dėl Lietuvos istorijai, geografijai, etnografijai itin vertingos medžiagos dokumentai buvo išversti ir išleisti lietuvių kalba 1983, 1988 m. Hirscho parengtą perrašą į lietuvių kalbą vertė Juozas Jurginis (1988, 8–42). Dėl nežinomų priežasčių į lietuvių kalbą nebuvo išverstas priedas *Anhang* (708–711), kurį sudaro trys nedidelės apimties vertingi tekstai:

3) a) 1384 <i>Ausrüstung der Burgen in der Wildnis bei Insterburg durch den obersten Marschall [Conrad v. Wallenrod].</i> (SRP II 708–708)	<i>Vyriausiojo maršalo [Konrado von Wallenrodė'o] įsakymu pilių, esančių dykroje prie Įsruties, apginklavimas</i>
4) b) 15. Jh. <i>Das sindt die vliesse von Ragnith off ken Cawen an der Samaytischen Seite</i> (SRP II 709)	<i>XV a. Tai yra upės nuo Ragainės link Kauno žemaičių pusėje</i>
5) c) <i>Aussagen alter Leute über die Ausdehnung des D. Ordensgebietes an der Grenze Samaitens.</i> (SRP II 709–711)	<i>Senų žmonių paliudijimai dėl Vokiečių ordino žemių plėtros prie Žemaitijos sienos</i>

Toliau paliesiu kai kuriuos vertimo aspektus, pradėdama nuo originalo tikrinių vardų perteikimo. Vertėjas, tarkim, nelietuvino prūsiškų asmenvardžių, jų nekommentavo, nors šaltinių komentarams tikrai būta, pvz., garsusis ir gerai Lietuvoje žinomas Trautmanno (1925) prūsiškų asmenvardžių sąvadas su ganėtina išsamia jų analize. Lietuvos pavardžių žodyno I tomas (LPŽ 1985) būtų tikrai pravertęs antrajam papildytam 1988 m. leidimui. Vietovardžiai lietuvinami arba paliekami originalo kalba, ypač prūsiški – tai nėra peiktina, nors visus vietų vardus ir apskritai tikrinius vardus pagal galimybę lietuvinant bent skliaustuose vertėjo pateikti tokius, kaip užrašyti originale. Nebuvo pagalvota, kad dėl emocinių paskatų, norėdami surasti savo krašto vardyną, prieš daugelį šimtmečių užfiksuotą tų, kurie traukė į karą prieš Lietuvą XIV–XV a., skaitytojai itin atidžiai pažiūrės į tikrinių vardų perteikimą, neturėdami galimybės palyginti jų užrašymų su originalu. Istorikai turėjo suprasti, kad XIV–XV a. vardynas originalo kalba yra didžiulė vertybė istorikams, geografams, etnografams ir pagaliau onomastams, galvojantiems apie istorinius lietuviškojo resp. baltiškojo vardyno rinkinius. Verčiant neišvengta klaidų, kurias vargu ar visada galima pavadinti korektūros klaidomis, pvz.:

⁵ Hirschas (SRP II 664) nurodo, kad *vegeberichtus* spaudai profesionaliai parengęs Tartu (Dorpat) universiteto profesorius [Carlas Christianas Gerhardas] Schirrenas (1826, Riga–1910, Kiel). 1863 m. jie dar nebuvo išspausdinti.

- 6) *W. 17. Weg von der Memel über Lumpöhnen nach Tver, Worny und Krože. Anno XCV^o Michaelis gezeichnet. Desin weg hat gegangen Wilkene von Labiow, Waygalle von Waldow vnd Tolnege des comthurs dyner* (SRP II 675). *17. Kelias nuo Nemuno per Lumpius į Tverus, Varnius ir Kražius. Rašyta 1395 m. Mykolo dieną [rugsėjo 29]. Šituo keliu ėjo Wilkene iš Labiow, Waygalle iš Waldow ir Tolgene, komtūro tarnas.* (VB 16)

Iš vertimo teksto dingo autentiškas prūsiškas asmenvardis *Tolnege*. Asmenvardžių rodyklėje (VB 262–263) taip pat pateikta klaidinanti nuoroda į neegzistuojantį pr. asmenvardį *Tolgene*. Aptariamo vegeberichto pavadinime užrašytas onimas *Lumpöhnen* buvo *Lumpėnai* prie Lumpės upės, o ne *Lumpiai*. Tekste tie dalykai išvardyti, bet vertėjas nesusiejo teksto dalių, padedančių lokalizuoti ir tiksliai įvardyti vietovę nuo Nemuno. Tame pačiame vegeberichte dar yra paminėtas vietovardis *Parse* – kaip Hirschas (SRP II 675) paaiškina išnašoje, tas pats *Parsepil*, minimas jau pirmame vegeberichte kaip *Parssenpil*, *Parssepil* (SRO II 664–665). Tiksliau jį būtų buvę lietuvininti *Paršpilis*, o ne *Paršas* (žr. Almonaitis 2005, 176–177). Beje, reikėtų pridurti, kad vegeberichtų vertimo kokybę abejojo Vytenis Almonaitis (2005, 171–172), ją neigiamai įvertino Čelkis (2013, 63–64).

GRAUDE, GRAWDE ANALIZĖ

Žemaitiškoje vegeberichtų dalyje randamas prūsiškas žodis (jį galima pavadinti ir sąvoka) *graude*, *grawde*, kurio vertimas *griauzda*, kaip minėta, sukėlė abejonių. Pirmą kartą žodis minimas antrame vegeberichte. Iš viso Žemaitijoje *graude* užfiksuotas 8 kartus:

- 7) *W. 2. Zug von der Minge über Boreikjannen an die Jura, von dort in getrennten Haufen in die anliegende Landschaften... von dannen vort vf die Jure hat man iij mile, do czwischen ist eyn **grawde**, vnd man mus rumen“* (SRP II 665). „2. Žygis nuo Minijos per Bareikius prie jūros iš ten atskirais būriais į gretimas apylinkes ...iš ten toliau ligi Jūros bus 3 mylios, tame tarpe yra **griauzda**, kurią reikės pašalinti...“ (VB 9)
- 8) *W. 16. Drei verschiedene Wege bis zum Eintritte in das feindliche Gebiet des nördlichen Samaytens. ...das vyrte [nachtleger] vf der Bickla, vnd ist eynir mile lang eyn **grawde**,...“* (SRP II 674). *16. Trys skirtingi keliai į šiaurinę Žemaitijos dalį ...ketvirtoji [nakvynė] – prie Biklos, kur yra vienos mylios ilgumo **griauzda**...* (VB 15–16)

⁶ Žodis *pašalinti* ne pats tinkamiausias vertėjo pasirinkimas, nes tai buvęs nemažas plotas, kurį reikėjo išvalyti. *rumen* reiškia ‘aptvarkyti, valyti’ (Lexers 1980, 173)

- 9) *W. 17. Weg von der Memel über Lumpöhnen nach Tver, Worny und Krože. Vort von Wilkeen dem vlise ij mile bis zcu Arisken vnd ist **lyde grauden** und ist **gut steende grauden**.* (SRP II 675)
- 10) *W. 31. 1394 Weg von Marienburg a. M. Nach NO. In ein Land Stenyen (?) ...vnd ist von Mergenburg vij mile bis in das land, vnd ein **graude** ist doczwischen ij mile lang, vnd das land heißt Stenenen...* (SRP II 680)
- 11) *32. W. Weg von Marienburg a. M. nach Leszcze jenseits der Dubissa ...vnd gingen fort durch das lant czu Geysow vnd trofen einen cleinen **grauden** kein Erogeln wert...* (SRP II 680)
- 12) *W. 33. W. von Marienburg a.M. durch das Land Geysow nach Prenawden. ...vo trofen sie einen **grauden (grawden)**, der ist iij mile lank vnd ist güit, vnd ist kein hagen, der do schedelichen sie...* (SRP II 680)
- 13) *W. 34. Fortsetzung desselben Weges nach Labunow hin. vnd gingen durch das lant czü Geysow vnde qwomen czü deme **grauden (grawden)**, der do lit czwischen Prenäuden vnd Geisow vnd ist wol einer mile lank vnd ist güit weh do in deme **grauden**, das do keine hindernisse nicht do inne ut, vnd wol die helfte do durch faren mochte mit einem wagene...* (SRP II 680–681)
17. *Kelias nuo Nemuno per Lumpius į Tverus, Varnius ir Kražius. Nuo Vilkės upės 2 mylios iki Ariškėnų, yra **griauzdų: pelkėtų ir sausų griauzdų**.* (VB 16)
31. *Kelias nuo Marienburgo prie Nemuno į šiaurės rytus, į Stanėnų kraštąiki pat krašto nuo Marienburgo 7 mylios, ten yra 2-jų mylių ilgumo **griauzda**, o tas kraštas vadinamas Stanėnais...* (VB 20)
32. *Kelias nuo Marienburgo prie Nemuno į Leščius anapus Dubysos ...ir ėjo per kraštą iki Gaižuvos, sutiko nedidelę **griauzdą** prie Ariogalos...* (VB 20)
33. *Kelias iš Marienburgo prie Nemuno per Gaižuvos kraštą į Prenaudus. Ten sutiko vieną **griauzdą**, po to 3 mylias nebuvo užtvarų, kurios būtų pakenkusios...* (VB 20)
34. *To paties kelio tąsa iki Labūnavos ...ir ėjo skersai Gaižuvos krašto iki tos **griauzdos**, kuri yra tarp Prenaudų ir Gaižuvos vienos mylios ilgumo; kelias toje **griauzdoje** geras, nes nėra jokių užtvarų ir gerą jo pusę galim važiuoti su vežimu...* (VB 20)

4 vertimo išnašoje (1988, 9) vertėjas pateikia Hirscho pastabą, jog „tai ne vokiškas, o lietuviškas ar prūsiškas žodis“, ir aiškina, kad *griauzda* atitiktų rusiškų Lietuvos metraščių *zasiėka* ir traktuotina kaip „medžiais su aštriai nugenėtomis šakomis užversta (užgriozdota) perėja, gali būti ir sunkiai pereinamas užvirtęs raistas“. Vegeberichtų leidėjas Hirschas antro vegeberichto 14 išnašoje (SRP II 665–666) ganėtinai išsamiai aptarė *grawde* arba *grauden*, tiksliai nurodydamas, kad tą žodį vartojo ankstesni autoriai Peteris Suchenwirtas ir Vygandas Marburgietis. Hirscho nuomone, tai ne vokiškos, o

žemaitiškos arba prūsiškos kilmės vardas ir reiškia mišką, nebūtinai pelkėtą, klampų ir nepereinamą ar neišvažiuojamą. Jis remiasi pačių vegeberichtų apibūdinimais, kurių pavyzdžiai akivaizdžiai parodo, kad *graude* būta pelkėtų ir sausų, gerų ir išvažiuojamų vežimais. Pasitelkęs liet. žodį *grauzdu*, kuris reiškia *smilkinti medieną* (vok. *Holz schwelen*), Hirschas daro sunkiai viso teksto kontekstu pagrindžiamą išvadą

- 14) ...daß der Grawde ein zum Kohlen- oder ...kad miškas Grawde galėjęs tarnauti anglies
Theerbrennen dienender Wald gewesen sei. ir dervos gavimui.
(SRP II 666)

Jeigu vertėjas nepritarė tokiam samprotavimui, tai derėjo paaiškinti ir geriau pagrįsti teikiamo žodžio pasirinkimą, nes pats žodis *griauzda* nėra užfiksuotas Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe), o ji sieti su liet. *užgriozdėti* ‘užversti, užkrauti’ (LKŽe) nėra patikima dėl semantikos, dar plg. Kazimiero Būgos žodį *griauzdyti* ‘krauti išsiskėtusius daiktus, griozdoti’ (LKŽe). Lietuvių vardyne esama žemėvardžių *Griauzdà*, upėvardžio *Griaūzdė*, *Grauzdà*, kurie siejami su liet. **griauzdūs*, plg. *grauzdūs* ‘sluoksniais kietas, sluoksniais minkštas’ (LVŽ III spausdinama; dar žr. Vanagas 1981, 121). Vegeberichtų vertėjas jau galėjo pasinaudoti prieinamais prūsų kalbos žodynais ir pasvarstyti apie *graude* kilmę. Tai veikiausiai yra prūsiškas žodis. Hirschui dar nebuvo prieinami prūsištų darbai, pasirodę gerokai vėliau po vegeberichtų išleidimo. Tarkim, 1871 m. Georgas Heinrichas Friedrichas Nesselmannas (1871, 62) jau aptarė prūsišką žodį *graude* arba *grauden*, *grawden*, pabrėždamas, kad taip įvardyta miškų, kurių požymių patikimai negalima apibūdinti, rūšis ir kad Hirscho etimologija nėra patikima. Tą patį kalbininkas pakartojo ir savo garsiajame prūsų kalbos tezaure (Nesselmann 1873, 51–52). 1979 m. Prūsų kalbos žodyno pirmąjį tomą jau buvo paskelbęs Vladimiras Toporovas ir paminėjęs pr. apeliatyvą *grauden*, *grawden* ir onimą *Graude* (1979, 291–292). Tais pačiais 1988 m. pasirodė Vytauto Mažiulio Prūsų kalbos etimologijos žodyno pirmas tomas, kuriame jis pateikė ir pr. *grauden*, *grawden* etimologiją, atkurdamas autentišką lytį pr. **grauden-* (1988, 402). Apie tai dera kalbėti, nes iš vertėjo, rašančio nors ir menkiausią komentarą, tikimasi paaiškinimo, koks tai žodis – žemaitiškas ar prūsiškas, kaip jis lietuvinamas, ir įtikinamo savo pasirinkimo pagrindimo, nepaisant to, kad vertimas skirtas visuomenei, ne vien mokslininkams. Į apyvertą kartą patekęs netikslus žodis yra cituojamas ir keliauja iš vieno darbo į kitą, nes pasikliaujama vertėjo autoritetu. Taigi, pats žodis *grauden* veikiausiai nėra lietuviškas, tad lietuvininti jį dera tik remiantis autentiškos lyties rekonstrukcija, kuria, be jokios abejonės, noriai būtų pasidalijęs Mažiulis. Be to, pačiuose vegeberichtuose buvo ir lietuviško atitikmens kūrimui talkinantis prūsiškas asmenvardis *Graude*:

- 15) 47. *W. Nachricht über eine Furt zwischen Niewiescha und Wilia. Samayts. Tapiow. Dis ist der Weg, den Swirple, der in deme Tapiowischen gebite sitczet, Peter vnd Graude, der witing von Mergenburg, habin gegangen,...* (SRP II 686)
47. *Pranešimas apie kelią [tiksliau tariant, brastą – aut. pastaba] tarp Nevėžio ir Neries Žemaičiai, Tapiow. Šituo keliu ėjo Swirple, kuris Tapiow srityje gyvena, Peter ir Graude, vitingas iš Marienburgo...*(VB 25)

Sunkiai tikėtina, kad vitingas iš Marienburgo prūsišku vardu galėjęs būti, tarkim, lietuvis. Dar plg. pr. avd. *Grawdio* (Trautmann 1925, 36).

Kaip jau minėta, Hirschas visiems būsimiems vegeberichtų vertėjams nurodė, kur dar galima ieškoti *grauden*, *grawde*. 1377 m. Austrijos hercogą Albrechtą karo žygyje į Prūsiją lydėjo garsus to meto heraldinis poetas Peteris Suchenwirtas (apie 1320/30–po 1395, Viena) (Primisser 1827, XIII–XIV; Schaefer 1842, 145), kuris patyrė visus kelionės sunkumus ir eiliuotai aprašė tą žygį „Von Herzog Albrechts ritterschaft“, liet. „Apie hercogo Albrechto riterystę“ (Primisser 1826, 8–15; SRP II 161–169). Jis mini ir baltų žemes:

- 16) 473 *Ein wildnüz haizt der Grauden / gèn westen noch gèn sauden...* (Primisser 1827, 14; SRP II 167)
- Dykra vadinama Grauden / [plytinti] į vakarus ir į pietus...*

Suchenwirtho leidėjas Alois Primisser (1827, 333) žodyne paaiškina, kad *Grauden* yra dykra Prūsijoje ir nesietina su *Graudenz* Prūsijoje, nes *Grauden* nusidriekusi už Karaliaučiaus. Voigtas (1832, 283) rašo, remdamasis Suchenwirthu:

- 17) *Im Grauden, jener großen Waldwildniß zwischen der Memel und dem Pregel=Strome konnten die ermüdeten und großen Theils erkrankten Rosse im tiefen Moraste kaum festen Boden fassen und sanken oft bis an den Sattel ein,...*
- Grauden, tame miškingame plote tarp Nemuno ir Priegliaus upių, pavargę ir dažniausiai sergantys žirgai gilioje klampynėje beveik negalėjo pasiekti tvirtos žemės ir nugrimzdavo dažnai iki pat balno.*

Voigtas, atrodo, nebus supratęs Primisser paaiškinimo, nes pabrėžia, kad jokiū būdu negalima *Grauden* sieti su *Graudenz*, kaip tai daro Primisser, bet pastarasis ir nesiejo. Nesusipratimų tarp autorių ir jų interpretacijų būta visais laikais. Hirschas (SRP II 167) lokalizuoja Suchenwirtho *Grauden*, miškingą plotą, tarp Nemuno ir Priegliaus.

Kaip jau minėta, reikėjo ieškoti ir kitų to meto šaltinių, kuriuose vienokiu ar kitokiu aspektu buvo minimas *Grauden*. Pasitelkta Vygando Marburgiečio „Naujoji Prūsijos kronika“, baigta rašyti 1394 m. pabaigoje, t. y. tuo metu, kai buvo pradėti rašyti vegeberichtai. Vygando kronikoje esama tokių paminėjimų:

- 18) c. 37 *Postea pertransiit **Graudem** silvam festinanter in terram Ynsterborgensem...* (SRP II 509)⁷ 37. *Paskui [jie] perėjo **Graudės** giria, skubėdami į Įsruties kraštą...* (VM 97)
- 19) c. 158. *...veniunt ad **Grauden** vulgariter palnantes transitum, qua na profunda, at ad Mimilam...* (SRP II 651) 158 *...žygiuoja per vadinamąją **Graudę**, klodami [medžiais] perėją, nes kelias klampus ir [žygiavo] iki Nemuno.* (VM 205)
- 20) c. 163 *Et consequenter de Suppa convertunt se ad Pruziam magister navigio cum peregrinis, trans **Grandan**...* (SRP II 661) 163. *Po to [ji] nuo Šešupės pasuka į Prūsiją. Magistras su kryžininkais plaukė laivais; kariuomenė [žygiavo] per **Graudę**...* (VM 2015)

Hirschas (SRP II 509, 651) parašo, kad *Grauden* buvo miškas tarp Ragainės ir Įsruties, ir tą patį mišką jis pavadina ir pelkėtu mišku (SRP II 661). Lietuviško vertimo komentaruose paaiškinama, kad *Graudė* buvo didelis miškas tarp Ragainės ir Įsruties. 19 pavyzdyje pabrėžiama, kad kelias per *Graudę* buvo klampus (VM 376).⁷

Taigi, kas buvo *Grauden* – apeliatyvas ar tikrinis vardas? O gal sąvoka? Į šį klausimą sunku atsakyti. Vegeberichtuose tikrai vartojamas kaip apeliatyvas, prikišamai parodantis, kad ordino dokumentuose būta prūsiškų apeliatyvų⁸. Onimų *Grauden* taip pat būta. Bene anksčiausiai yra užrašytas 1284 *...campum graude* (MHW I Nr. 132)⁹ (žr. Blažienė 2005, 261), 1300 *villa Grauden, Grawden*, Semba (Gerullis 1922, 45; Blažienė 2000, 44); 1347 *Grawdelauche nemus* (Gerullis 1922, 45; Przybytek 1993, 166); ([po1350] *Grawden, Grauden*, vėliau *Gradki* Olštyno vaivadijoje (Przybytek 1993, 76); 1375 *Grawdekayme uel Grunenberga* (MHW II Nr. 408); 1418/19 *Graudikaym* Ylavos valsčiuje (OF 131 156) (žr. Blažienė 2005, 68). Taigi, pr. **Graud-* būta ne tik Semboje arčiausiai Prūsų Lietuvos ir Žemaitijos, bet ir kitose Prūsijos žemėse. Žinoma, kai kuriuos oikonimus galima sieti su pr. asmenvardžiu *Graude, Grawde*, bet neatmestina galimybė jų sąsajų su pr. apeliatyvu **grauden-* ‘griaumenys’ < iš pr. veiksmazodžio **graud-* ‘griauti, trupinti’ (Mažiulis 1988, 402). Plg. liet. upėvardį *Grāud-upis*, kuris lyginamas su pr. vv. *Graude, Graudikaym*, lat. vv. *Graūd-juōma* upl., *Graudas-upe* up., *Graūdupes* vs., *Graūdupji* vs., *Graūd-pļava* pv., kurie Janio Endzelyno siejami su lat. *grāuds* ‘grūdas’ (Vanagas 1981, 121).

⁷ Hirschas kai kuriais atvejais pasitelkė istoriko Casparo Schützo komentarus iš jo istorijos „Historia Rerum Prussicarum“. Schützas *Graudę* vadina *Graudenwald*, *Graudės* mišku.

⁸ Ne vienoje konferencijoje straipsnio autorė yra pateikusi daugiau faktų, kad ordino raštininkai yra užfiksavę prūsiškų apeliatyvų, kurie kitų tyrėjų buvo laikomi tikriniais vardais. Apie tai autorės buvo trumpai ir parašyta (Blažienė 2001, 16–17).

⁹ 1284 m. Varmės vyskupas, pritarus kapitulai, išnuomoja prūsų šeimai *Kirsini Possede* ir *Suriti* laukus, dabar *Kirschiennen* ir *Palten*, pagal Kulmo teisę. Dokumente minimi *Kirsini* šeimos nariai prūsai *Doybe, Smyge, Sauge* ir *Conradus*. Taip pat apibrėžiamos žemių ribos įdomiais žemėvardžiais, tarp jų ir *pons versus campum graude*, liet. *tiltas link lauko graude*.

Dar derėtų paminėti ir 1326 m. Petro Dusburgiečio kroniką ir jo minima žemaitijos valsčių *Pograude*:

21) 259 (252) 1291–1300 ... <i>contra territorium Samethie dictum Pograudam...</i> (SRPI 159)	259 (252) ... <i>prieš Žemaitijos valsčių, vardu Pagraudė...</i> (PD 233)
22) 311(304) <i>De vastatione territorri Pograude</i> (SRP I 177)	311 (304) <i>Apie Pagraudės valsčiaus nuniokojimą</i> (PD 259)

Pasak komentarų autoriaus Romo Batūros (1985, 418), *Pagraudės* reikėtų ieškoti žemaičių pietvakariuose, gal ties Jūros upe. *Graudė*, anot istoriko, yra baltiškas žodis, turėjęs tam tikro miško reikšmę. Beje, Petro Dusburgiečio kronikos vertimas pasirodė treji metai prieš antrą vegeberichtų leidimą, tad buvo galima laukti diskusijos dėl *grau-de* vertimo. Deja, tos diskusijos nebuvo.

IŠVADOS

Gali kilti klausimas, kodėl nagrinėjamiems dalykams teikiamas toks dėmesys. Atrodytų, kad nesudėtinga lietuvininti prūsiškus tikrinius vardus ir kitomis kalbomis parašytuose istorijos dokumentuose pasitaikančius baltiškus relikтус. Būtina pažymėti, kad tikriniai vardai, kaip ir apeliatyvai, yra įtraukti į kalbos raidos procesus ir juose dalyvauja. Jie teikia žinių apie aptariamą atvejų nebeegzistuojančią kalbą ir nebeegzistuojančios tautos istoriją (Blažienė 2015, 58).

Žinoma, vegeberichtus rašė metraštininkai iš žvalgų lūpų, bet XIV a. keliavo jau ir Suchenwirtas, pats galėjęs užrašyti *Grauden*. Ar žodis buvo išgirstas traukiant karo keliais? Juk turėjo būti kontaktas ir su vietos gyventojais, nes ne patys žvalgai davė vardus, jie turėjo juos išgirsti iš gyvosios kalbos. Tie vardai buvo užrašyti taip, kaip buvo išgirsti ir suprasti. Galima kalbėti apie dvikalbę komunikaciją, nes ne ordinas įvardijo lietuvius ir prūsus, jų gyvenvietes ir kitus objektus, tarp jų ir miškus. Apeliatyvo ir tikrinio vardo susipynimas visiškai įmanomas. Apibendrinant galima pasakyti, kad ordino dokumentų vertėjams būtinas geras originalo ir, žinoma, vertimo kalbos mokėjimas, istorinio konteksto išmanymas, gebėjimas įvertinti tų amžių realijas ir jas itin kruopščiai paaiškinti skaitytojui. Vegeberichtų vertime galėjo išlikti *graudė*, jeigu vertėjas būtų pagrindęs tą išlikimą ne vienu jau žinomu faktu. Istorikams ir kitų specialybių mokslininkams lietuvinant senuosius tikrinius baltų vardus praverstų onomastų darbai ir jų patarimai. Pravartu būtų parengti vegeberichtų kritinį leidimą, nes žinių ir galimybių (turimos galvoje ir nūdienos technologijos) esama kur kas daugiau. Verčiant ordino tekstus tikrai negalima atsisakyti tarpdalykinio bendradarbiavimo.

LITERATŪRA

- Almonaitis V. 2005. Laukuvos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis. *Lietuvos valsčiai. Laukuva I*. Vilnius: Versmė, 171–183.
- Baranauskas T. *Viduramžių Lietuvos visuomenė. Ankstyvieji Lietuvos dvarai*. <http://viduramziu.istorija.net/socium/valdzia.htm>
- Batūra R. 1985. Paaiškinimai. Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapi sudarė R. Batūra. Vilnius: Vaga.
- Blažienė G. 2001. Zu den altpreussischen Ortsnamen im Samland. *Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: Etimologija ir Onomastika*. Vilnius: VU Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra, 14–17.
- Blažienė G. 2000. *Die baltischen Ortsnamen im Samland* (=Hydronymia Europaea, Sonderband II). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blažienė G. 2003. Zur altpreussischen Namenforschung. *Indogermanische Forschungen* 108, 267–278.
- Blažienė G. 2005. *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen* (=Hydronymia Europaea, Sonderband III). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blažienė G. 2015. Altpreußische Toponymie als Gegenstand selbstständiger Untersuchungen. *Namen und Appellative der älteren Sprachschichten*. Hrsg. Cirstin Casemir. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 41–61.
- Die Chronik Wigand von Marburg. Originalfragmente, lateinische Übersetzung und sonstige Überreste*. Hrsg. Th. Hirsch. SRP II, 429–662.
- Die littauischen Wegeberichte. Die Chronik Wigands von Marburg*. Beilage I. 1863. SRP II, 664–711.
- Čelkis T. 2013. Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV a. pirmosios pusės kelių samprata. *Lituanistica* 59, 2(95), 61–76.
- Dusburg P. von. 1861. M. Toppen M. (Hrsg.). *Chronicon Terrae Prussiae*. Hrsg. Hirsch Th., Toppen M., Strehlke E. (Hrsg.) Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 3–219.
- Gerullis G. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Gudavičius E. 2008. Lithauische Wegeberichte (Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai), Vegeberichtai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija XIII Leo – Magazin*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 467.
- Jurginis, J., A. Šidlauskas (sud.). 1983. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a)*. Vilnius: Mokslas.
- Lexers M. 1980. *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Leipzig: S. Hirzel Verlag.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20*, 1941–2002, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zbarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008) <<http://www.lkz.lt/>>.
- LPDB – *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*: <http://lkiis.lki.lt>.
- LPŽ 1985 – Vanagas A., Maciejauskienė V., Razmukaitė M. *Lietuvių pavardžių žodynas. A–K*. Vilnius: Mokslas.
- LVŽ – *Lietuvos vietovardžių žodynas*. T. 3. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Spausdinama.
- Mažiulis V. 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. 1 A–H. Vilnius: Mokslas.
- MHW I – *Monumenta Historia Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands*. Bd. 1: Urkunden der Jahre 1231–1340. Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage. 1860. Mainz: Verlag für Franz Kirschheim.

- MHW II – *Monumenta Historia Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands*. Bd. 2: Urkunden der Jahre 1341–1375. Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage. 1863. Mainz: Verlag für Franz Kirschheim.
- M. Lucas David's *Preussische Chronik* nach der Handschrift des Verfassers mit Beifügung historischer und etymologischer Anmerkungen. Hrsg. E. Hennig. Bd. 2. 1812. Königsberg: Bei Georg Karl Haberland.
- Nesselmann G.H.F. 1871. Forschungen auf dem Gebiete der preussischen Sprache. *Altpreussische Monatschrift* VIII, 59–78.
- Nesselmann G.H.F. 1873: *Thesaurus linguae Prussiae. Der preussische Vokabelvorrath soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen*. Berlin: Fer. Dümmlers Verlag.
- OF – Ordino foliantai iš Slaptojo valstybino archyvo „Prūsijos kultūros paveldas“.
- PD – Dusburgietis Petras 1985. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapi sudarė R. Batūra. Vilnius: Vaga.
- Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.* (Sud. P. Pakarklis. Parengė, įvadą ir komentarus parašė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis). 1987. Vilnius: Mintis.
- Primisser A. 1827. *Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert: ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*. Zum ersten Male in der Ursprache aus Handschriften herausgegeben, und mit einer Einleitung, historischen Bemerkungen und einem Wörterbuch begleitet von Alois Primisser. Wien: Druck und Verlag von J.B. Wallishausner.
- Przybytek R. 1993. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (=Hydronymia Europaea, Sonderband)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- PUB I, 1 – *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. Die Bildung des Ordenstaates*. Bearb. R. Philippi, C. Wölky, Bd. I, 1 1882. Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei.
- Schaefer J.W. 1842. *Handbuch der Geschichte der deutschen Literatur. Erster Theil von der ältesten Zeit bis auf Opiz*. Bremen: Druck und Verlag von Carl Schünemann.
- SRP I – *Scriptores rerum Prussicarum*. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861.
- SRP II – *Scriptores rerum Prussicarum*. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 2. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863.
- Suchenwirt P. [1377] 1827. Von Herzog Albrechts Ritterschaft. *Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert: ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*. Zum ersten Male in der Ursprache aus Handschriften herausgegeben, und mit einer Einleitung, historischen Bemerkungen und einem Wörterbuch begleitet von Alois Primisser. Wien: Druck und Verlag J.B. Wallishausner, 9–14.
- Toporov V. N. 1975. *Prusskij jazyk. Slovar'*. 2. E-H. Moskva: Nauka.
- Trautmann R. 1925. *Die altpreussischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vanagas A. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- VB – *Lietuvos kelių aprašymai, padaryti kryžiuoti žvalgų XIV amžiuje*. Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a). Antras papildytas leidimas. Parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas. 1988. Vilnius: Mokslas, 8–42.
- VM – Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vertė R. Jasas. Mokslinis redaktorius K. Gudmantas. 1998. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Voigt J. 1843. *Namen-Codex der deutschen Ordens-Beamten, Hochmeister, Landmeister, Großgebietiger, Komthure, Vögte, Pfleger, Hochmeister=Kompane, Kreuzfahrer und Söldner=Hauptleute in Preußen*. Königsberg: Comission bei den Gebrüder Borntträger.

Voigt J. 1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Bd. 5. Königsberg: Verlag der Gebrüder Borntträger.

Zinkevičius Z. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

BESONDERHEITEN DER ÜBERSETZUNG VON DOKUMENTEN DES DEUTSCHEN ORDENS IN LITAUISCHE

GRASILDA BLAŽIENĖ

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden einige Besonderheiten der Übertragung von Dokumenten des Deutschen Ordens ins Litauische besprochen. Seit der 2. Hälfte des 20. Jhs. erschienen immer wieder Übersetzungen des schriftlichen Ordensnachlasses sowie der Chroniken, die mit der älteren Geschichte der baltischen Ländern verbunden sind, darunter der Geschichte Altpreußens und Litauens. Diese Dokumente sind auf Latein, Mittelhochdeutsch und Mittelniederdeutsch verfasst und widerspiegeln die Geschichte, Geographie, Ethnographie sowie die sprachlichen Erscheinungen im Rahmen der Benennungsprozesse der Altpreußen und Litauer selbst und der Benennung der geographischen Objekte durch die Bewohner, wie Gewässernamen, Siedlungsnamen und Flurnamen. In den behandelten Werken sind Spuren des appellativischen Wortschatzes der baltischen Sprachen zu finden, wie z. B. *graude[n]*, *grawde[n]*, das aus der Sicht der Autorin des Beitrages am ehesten altpreußischer Herkunft ist. Es wird das Verhältnis der Übersetzer zu diesem Appellativum und zur Lithuanisierung einiger Eigennamen untersucht und gezeigt, dass z.B. der Übersetzer der litauischen Wegeberichte (1384–1402), erschienen im 2. Band der *Scriptores rerum Prussicarum* 1863, eine exakte und gut durch Kommentare belegte Wiedergabe des Textes im Ganzen und der Eigennamen und einiger Begriffe, wie *graude[n]*, *grawde[n]* im Einzelnen nicht für eine notwendige Bedingung zum Erhalt des Originaltextes gehalten hat. Man darf nicht außer Acht lassen, dass jede wissenschaftliche Übersetzung in den Prozess der Erkenntnis der komplizierten Vorgänge der Geschichte sowie der Sprache, besonders einer nicht mehr existierenden Sprache, einbezogen werden kann. Deshalb werden an solche Übertragungen besonders hohe Erwartungen gestellt.